

УДК 34.341.342

**РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ В УНІВЕРСИТЕТІ
СВ. ВОЛОДИМИРА У КИЄВІ
(середина XIX століття)**

Пилипчук О.О.

**DEVELOPMENT OF LAW FACULTY IN UNIVERSITY OF
ST. VOLODYMYR IN KYIV IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH CENTURY**

Pylupchuk O.O.

У статті розкрито процес становлення юридичного факультету в Університеті Св. Володимира як потужного осередку юридичної науки в Україні.

Відображено непрості умови діяльності київських юристів в освітньому полі в умовах діяльності буржуазно-демократичних революцій («Весна народів») і національно-визвольних рухів (Кирило-Мефодіївське товариство).

Показано основні здобутки перших вчених юридичного факультету, таких як І.М. Данилович, О.О. Федотов-Чеховський, М.Д. Іванішев, К.А. Мітюков, М.К. Ренненкамф, та їх внесок в розвиток українського права.

Висвітлюється вплив українського позитивного і звичаєвого права – норм, що діяли на території України століттями, на формування позитивної нормативно-правової бази Російської імперії.

Ключові слова: історія права, юридичний факультет, Університет Св. Володимира, буржуазні революції в Європі, Кирило-Мефодіївське товариство, Права, за якими судиться малоросійський народ.

У 1848 р. по Європі прокотилась хвиля буржуазно-демократичних революцій. Це були національно-визвольні рухи багатьох поневолених народів Східної і Центральної Європи. В історію ця революція увійшла під назвою «Весна народів». Внаслідок описаних подій у Відні було проголошено першу австрійську конституцію. Ці події надали величезного поштовху до національно-визвольного руху в Східній Галичині, внаслідок чого було остаточно ліквідовано панщину. Західноукраїнський народ нарешті ставав господарем на своїй землі, що поступово пробуджувало в ньому потяг до громадянства та національного життя.

У Львові було створено Головну руську раду, яка стала першою українською політичною організацією. Вона мала на меті представляти українське населення Східної Галичини і вимагала проведення демократичних реформ, забезпечення вільного національного розвитку українського народу і поділу Га-

личини на східну, де проживали українці, і західну, населену переважно поляками.

У своїй загальній декларації Рада проголосувала галицьких українців частиною великого українського народу і закликала їх до національного відродження. Це спричинило широке поширення українського революційного руху в регіоні [1].

В жовтні цього ж 1848 р. у Львові було зібрано Собор руських вчених – перший з'їзд діячів української науки і культури, на якому було схвалено єдину граматику української мови і висунуто вимогу впровадження її в усіх школах. У Львівському університеті було відкрито кафедру української мови і літератури. У липні 1848 р. розпочав роботу перший австрійський парламент, зібраний із 383 осіб, серед яких Галичину представляли 96 осіб, із яких 39 українців [2].

«Весна народів» поширилась на землі Буковини і Закарпаття. На цих землях також почалися заворушення і виступи. Усі ці дії австрійський уряд зміг приборкати тільки з допомогою армії Миколи I. Австрійську конституцію було скасовано, а Головну руську раду розпущено.

Незважаючи на те, що революція 1848–49 рр. в Західній Україні закінчилась поразкою українського народу, позитивні результати все ж таки були. А саме було ліквідовано основну перешкоду для національного розвитку регіону – це панщину. А також, звичайно, революція дуже активізувала національно-визвольний рух народних мас і значно підняла рівень національної свідомості серед українського народу.

На ґрунті загальноєвропейської революційної кризи наприкінці 40-х рр. XIX ст. почалось піднесення і українського національно-визвольного руху. В цей період на соціально-політичну арену вийшла українська інтелігенція, яка розпочала боротьбу за відродження України. Суспільним осередком цього

руху стало організоване у 1847 р. М. Костомаровим Кирило-Мефодіївське товариство – українська таємна політична організація національного визвольного руху. Товариство виникло, можна сказати, в Київському університеті, там, де нерідко особисті професійні амбіції перемішувались із національно-визвольними ідеями. До нього переважно входили викладачі і студенти ВИШу. Організаційним ядром Товариства стали відомі українці М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Гулак, П. Куліш, О. Маркевич, Г. Андрузький, В. Білозерський, Д. Пильчиков, М. Савич та інші. Дана організація основні завдання своєї діяльності вбачала у відродженні України і створенні конфедерації слов'янських народів на чолі з Україною. Товариство прагнуло до здійснення радикальних реформ, зокрема знищення царизму, скасування кріпосного права, встановлення демократичних прав і свобод, зрівняння у правах усіх слов'янських народів стосовно національної мови, культури та освіти [3].

Кирило-Мефодіївське товариство видало «Книгу буття українського народу», авторство якої багато сучасних вчених приписує М. Костомарову. На сторінках цього твору автор намагався осмислити природу української нації, проголошував Україну центром усіх слов'янських народів. Прослідковуючи зв'язок між минулим і майбутнім автор акцентував увагу на волелюбності українського народу і неминучому відродженні України, як самостійної країни на міжнародній арені. На відміну від поляків, які головною метою своєї національно-визвольної боротьби бачили свободу, українці прагнули, в першу чергу, до соціальної рівності [4].

Члени Кирило-Мефодіївського товариства не тільки збирались на квартирах для обговорення революційних ідей, вони ще вели активну громадсько-політичну діяльність: розповсюджували програмні документи Товариства, твори Т. Шевченка, виступали з лекціями в навчальних закладах Києва, збирали кошти на відкриття нових українських шкіл, писали і видавали книжки, зокрема П. Куліш написав перший підручник з історії України «Повість про український народ», який було видано у 1846 році [5].

У лютому 1847 р. донос на Кирило-Мефодіївське товариство зробив, на жаль, студент саме юридичного факультету Київського університету. Провідних членів Товариства було заарештовано на різні терміни – від півроку до трьох. Найсильніше було покарано Т. Шевченка – Микола I був розгніваний його карикатурами на імператрицю. Тому його було віддано в солдати Оренбурзького корпусу на 10 років без права писати й малювати. Було заборонено і вилучено з продажу твори: «Кобзар» Т. Шевченка, «Повість про український народ», «Україна» П. Куліша, «Українські балади» М. Костомарова.

Розкриття діяльності Кирило-Мефодіївського товариства в Києві призвело до жорстоких репресій не тільки по відношенню до студентів, а й до Київського університету загалом. На підставі розпорядження київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова

постійно здійснювались обшуки студентів: «*Мати ретельний нагляд по округу і по університету, вжити заходів до того, щоб не залишилось ні у кого творів Шевченка і програмних документів кирило-мефодіївців, щоб не ширились між студентами думки про колишню волю Малоросії¹, про гетьманщину, про окреме існування, звертаючи особливу увагу на тих, хто займається малоросійськими древностями, історією і літературою*» [6].

Як польський, так і український національно-визвольний рух чимдалі тим сильніше лякав уряд Миколи I, що примушувало його вдаватись до все більш жорстких репресій. В хід було пущено офіційну реакційну ідеологію царського уряду. В 1847 р. Київський університет отримав циркуляр міністра народної освіти С.С. Уварова з питання слов'янства, в якому говорилось, що завдання викладачів Київського університету полягає в тому, щоб «*зливати й приміряти між собою на терені моральної освіти поляків з росіянами і поширювати серед своїх вихованців ідеї російської офіційної народності*» [7, Там само].

С.С. Уваров взагалі відрізнявся необ'єктивними консервативними поглядами стосовно єдиної слов'янської народності, які пояснював розробленою ним теорією офіційної народності, яка стала державною ідеологією Російської імперії в період царювання Миколи I і служила своєрідним символом для консолідації політичних сил, виступаючих за самобутній шлях історичного розвитку Росії. Теорія проголошувала три основні начала, на яких базувалась власність Росії, а саме: православна віра, самодержавство і народність. Це була антитеза девізу Великої французької революції «свобода, рівність, братерство» [8].

Микола I все своє життя боявся повстань, так його налякали, свого часу, декабристи. Тому, як вже зазначалось, він жорстоко політику тотального контролю. С.С. Уваров, коли у 1833 р. отримав посаду міністра народної освіти, запропонував імператору направити освіті своєрідним, самобутнім шляхом, а саме пропонував освітній процес організувати таким чином, щоб не просто надавати знання, а готувати розумних, гарно підготовлених виконавців, вірно підданих імператора.

Можна сказати, що він намагався створити недумаючих виконавців, запрограмованих тільки на віддане служіння імператору, позбавлених аналітичного мислення і критичного сприйняття навколишнього світу. Цікавою в його теорії є думка стосовно поняття «народність». Він розумів його як необхідність притримуватись власних традицій, не допускати іноземного втручання і впливу, вести боротьбу із західними ідеями свободи думки, слова, особистості, індивідуалізму і раціоналізму. При цьому усіяло

¹ *Малоросія* – історична назва низки регіонів на території сучасної України. З'явилась на початку XIV ст. як церковно-адміністративне визначення Галицько-Волинського князівства. З XVI ст. так називались усі українські землі в складі Речі Посполитої. З XVII ст. Малоросія стала назвою Гетьманщини.

не допускав до навчання вихідців з нижчих станів, вважаючи, що це «задоволення» створено виключно для представників дворянства.

Звичайно, що з такими поглядами під час своєї міністерської діяльності він посилював контроль над університетами і гімназіями. Царизм вимагав від викладачів Київського університету одного – виховання вірнопідданих майбутніх царських чиновників [9].

Усі вищеописані революційні події, які відбувались, можна сказати, «на очах» в імператора Миколи I та його приспівників, дуже налякали їх. Це призвело до посилення репресій царизму по відношенню до вищої школи. І Київський університет у цьому, звичайно, не став виключенням. З боку ректора і деканів за викладанням було встановлено суворий контроль. Було заборонено викладання філософії, курсу природного права, а також державного права європейських країн. Було заборонено запрошувати до викладання іноземних вчених і посилати своїх професорів у закордонні наукові відрядження.

Божевільна реакційна політика уряду Миколи I в останні роки його правління (помер у 1855 р.) призвела до повного занепаду Київського університету. Наукову діяльність професорсько-викладацького складу було зведено до мінімуму. Панувала жорстка цензура друкованого слова. Але все ж таки у 1846 р. у Європу було направлено на стажування найкращих випускників юридичного факультету, І.М. Вігуру, П.Л. Тутковського і М.І. Пилянкевича [10].

У своєму нарисі «Життя та діяльність М.Д. Іванішева» О.В. Романович-Словатинський писав про І.М. Вігуру, який став кандидатом законодавства, викладачем кафедри російських державних законів: «Серед його студентів ходили розмови про те, що він начебто заговорив було про парламенти і конституції, за що йому зробили відповідне навіювання, наклавши печатку мовчання на його уста, після чого він забув про конституції і парламенти, і говорив тільки про департаменти, відділення і столи, про ордені і мундири» [11].

Не дивлячись на те, що у 1842 р. на юридичному факультеті було відкрито 8-му кафедрі «Загальнонаціонального правознавства» (міжнародного права), вести заняття не було кому. На ньому залишалось всього три професори: К.А. Мітюков, М.Д. Іванішев та О.О. Федотов-Чеховський. Факультет повідомляв, що буде змушений закритись через відсутність викладачів. А вже до того ж Статут 1842 р. вимагав повної спеціалізації науки і ускладнив умови захисту вчених ступенів [12].

Звичайно, що при такому положенні справ, успіхи студентів-юристів не могли бути задовільними. Порівняно із поколіннями 30-х рр. XIX ст. нові вихідці факультету, окрім К.А. Мітюкова, не отримали ні потрібної любові до науки, ні потрібної майстерності викладання. Ніхто з них не отримав вчених звань. Між цим поколінням 40-х і вихованцями М.М. Сперанського 30-х років виникла величезна прірва. Не потрібно забувати, що останні все ж таки

були вихованцями духовних училищ. І хоча їх здобутки і таланти були різними, усіх їх об'єднувала одна велика мета – служіння на благо вітчизняної юридичної науки, опираючись на свої знання, світогляд і світосприйняття.

Яскравим, показним є приклад П.Л. Тутковського, кандидата законодавства з кафедри міжнародного права. Вихованець К.О. Неволіна, С.О. Богородського, М.Д. Іванішева, він отримав прекрасну юридичну освіту в Київському університеті і став найкращим студентом на факультеті випуску 1842 року. Разом з І.М. Вігурою і М.І. Пилянкевичем він проходив стажування за кордоном. Вибрав для себе, у якості спеціалізації загальнонаціональне правознавство (міжнародне право) і відправився у Німеччину, Францію і Англію для підвищення своєї кваліфікації. Повернувшись у Київ він викладав міжнародне право, а саме історію позитивного міжнародного права і догматичну частину міжнародного права. А також подавав великі надії як майбутній вчений.

У 1849 р. він передчасно помер від туберкульозу. Усі знали, що він мав слабе здоров'я, але між собою перешіптувались, що «його передчасній смерті сприяв той духовний розлад ідей, який відобразився на ньому більше, ніж на інших його товаришах. Тутковський не міг так легко і швидко змиритись з життєвою практикою як, наприклад, Вігура, або з тодішніми російськими умовами університетського викладання, як Вернадський.

Він виніс з Європи запас тодішніх ліберальних ідей і не знайшовши на батьківщині ніякого застосування їм, помер «тургенєвською» зайвою людиною 40-х років» [13].

Взагалі юридичний факультет у 50-ті рр. XIX ст. втратив усіх своїх молодих вчених. М.І. Пилянкевич, П.Л. Тутковський, І.М. Вігура – усі ці викладачі Київського університету передчасно померли у молодому віці. Як писав М.Ф. Владимирський-Буданов: «Так зійшли зі сцени усі юристи закордонного посилання 1844 року».

Отже, як бачимо, будь-які спроби розвитку української науки в Південно-Західному краї в I половині XIX ст. переважно придушувались ще в зародку. Усе це призвело до гальмування розвитку української наукової думки. За 22 роки (1834–1855) викладачі Київського університету видали всього близько 100 наукових праць. Звичайно, де було братись новим вченим силам.

Після смерті Миколи I до влади прийшов імператор Олександр II. Він відрізнявся своїми ліберальними поглядами і увійшов в історію як великий реформатор. Тому більшість жорстоких санкцій режиму Миколи I було скасовано і Російська імперія вступила в новий етап свого розвитку, – період «великих реформ», серед яких відома селянська реформа 1861 р., університетська реформа 1864 р., судова реформа 1864 р. та інші.

В Київському університеті відновилось викладання філософії та права європейських держав. І хо-

ча вища освіта і наука в Південно-Західному регіоні отримали таке бажане і довгоочікуване піднесення, питання про відродження України, а зокрема української самостійності, народності, освіти і науки залишались похованим ще на декілька десятиліть [14].

Юридичний факультет у перші десятиліття свого існування був дуже прив'язаний до I-го відділення філософського факультету Київського університету: майже всі науки останнього мали слухати студенти-юристи. Зокрема вони вивчали філософію, історію літератури, історію світову і історію Росії, латинську, німецьку і французьку мову.

А професорсько-викладацький склад факультету сформувався як стійкий осередок юридичної думки, де закладались традиції, проводились наукові дослідження, виховувались молоді українські вчені, які згодом утворили Київське юридичне товариство, як сформований осередок консолідації юридичної науки у всіх провідних галузях права. Професори і викладачі юридичного факультету займались не тільки науково-педагогічною діяльністю, а й багато робили для розвитку правової думки в цілому. Зупинимось на основних здобутках кожного з них.

Олександр Миколайович Міцкевич (1804–1871), польський вчений білоруського походження, перший професор юридичного факультету, член його правління та секретар юридичного факультету, перший завідувач кафедри римського права. Викладав римське і литовське право латинською мовою, зокрема інституції Юстиніана [15].

Ігнат Миколайович Данилович (1787–1843), польський вчений литовського походження, професор поліцейського права один з перших професорів Київського університету. Став першим викладачем кримінального права і першим деканом юридичного факультету у Київському університеті. Окрім кримінальних томів «Зводу законів» викладав історію кримінального права.

І.М. Данилович мав тісні зв'язки з М.М. Сперанським, із спілкування з яким з'явилось захоплення вченого історією давнього польсько-литовського права. За дорученням М.С. Сперанського, під час свого перебування в Києві, він збирав інформацію з цього питання, зокрема: матеріали з історії першого польського законодавства у часи самодержавства перших польських государів (860–1140), матеріали з історії древніх сеймів періоду роздроблення на окремі князівства (1140–1333), матеріали для хронологічного каталогу найважливіших сеймів у період 1180–1790 років.

У 1826–27 рр. видав дві дуже важливі пам'ятки литовського і білоруського права: «Судебник Казимира» (Судебник 1468 р.), автентична назва «Лист» – перший уніфікований збірник правових норм та судочинства Великого князівства Литовського, який діяв тоді на українських землях, які входили до складу цієї держави. Складався з 28 статей, в яких було визначено систему судів, їх компетенцію, а також норми цивільного, кримінального і процесуального права. А також «Білорусько-литовський літо-

пис 1446 р.» – перший загальнодержавний літопис Великого князівства Литовського, присвячений історії Литви, України і Білорусі XIV–XV ст., який вперше знайшов сам І.М. Данилович у Белостокській області (Білорусь) і опублікував його у 1827 році. У 1819 р. він також першим знайшов російську копію першого Литовського статуту, яка вважалась абсолютно зниклою. А у 1823 р. ще й латинський і польський його переклади. Але вченому так і не вдалося опублікувати його, тому що у 1928 р. усі зібрані ним матеріали і копії було передано у Познань, де вони були безнадійно втрачені разом з оригіналами, які зберігались у Варшавській бібліотеці [16].

Олександр Олексійович Федотов-Чеховський (1806–1892), російський вчений, доктор законодавства, професор римського і цивільного права, у 1840–41 рр. декан юридичного факультету.

Працюючи наприкінці життя на посаді помічника завідувача центральним архівом при університеті Св. Володимира, багато працював над розібранням древніх актів, зокрема прослідкував застосування на практиці першого і другого Литовських статутів в період 1529–1588 років.

Багато часу О.О. Федотов-Чеховський приділяв збиранню матеріалу для біографії В.В. Стефановича (1697–1773), одного із найвідоміших українських юристів і державних діячів XVIII ст., голови Комісії з перекладу «книг правових», які проф. О.Ф. Кістяківський у 1879 р. видав під назвою «Права, за якими судиться малоруський народ» (далі – «Права»). До того, як Олександр Олексійович провів свої дослідження, про участь В.В. Стефановича у цій роботі не було відомо нічого. Саме він пролив світло на це питання [17].

«Права» – це, в першу чергу, збірка норм феодального права першої половини XVIII ст., які діяли на Лівобережній Україні. Цю збірку було складено з метою кодифікації правових норм різного походження, які застосовувались на Лівобережній Україні після її приєднання до Російської імперії. Ці норми часто носили колізійний характер. Російська імперія мала на меті ці норми наблизити до російських. У 1728 р. було створено спеціальну кодифікаційну комісію у Глухові, яку очолив В.В. Стефанович. До неї входили представники української шляхти, вищого духовенства, козацької старшини, які працювали над «Правами» до 1766 року.

Даний кодекс вміщував норми адміністративного, цивільного, торговельного, кримінального і процесуального права. Цей документ було створено з високою юридичною технікою, що зробило його дуже цінною пам'яткою української правової культури XVIII століття. Він був найдосконалішим із усіх існуючих на той час юридичних книг. По ньому цілі покоління українських юристів вивчали право і використовували його у якості коментаря до Статуту Великого князівства Литовського і до Магдебурзького права.

«Права» було створено на підставі Литовських статутів, Хелмінського права, Саксонського зерцала, українського звичаєвого права, російського законодавства і судової практики.

Кодекс так і не було уведено до застосування через те, що у другій половині XVIII ст. було знищено рештки української автономії і на її території було розповсюджене загальноросійське законодавство. Хоча його так і не було офіційно втілено, але ця тривала робота мала величезне позитивне значення для подальшого розвитку українського правознавства. Як уже зазначалось, вперше в Україні «Права» було опубліковано у 1879 р. відомим українським вченим О.Ф. Кістяківським [18].

Як бачимо, дослідницька діяльність І.М. Даниловича і О.О. Федотова-Чеховського мала величезне значення для дослідження історії держави і права України. І хоча Україна протягом довгого часу була емансипована сусідніми країнами, та у правовому полі, протягом усієї історії свого існування, звикла до позитивної нормативно-правової бази, починаючи з «Руської правди», поступово переходячи до Литовських статутів, створених на основі тієї ж «Руської правди», а також Магдебурзького права.

Як вже зазначалось, на початку XIX ст. М.М. Сперанський займався систематизацією російського права. А в Російській імперії, на той час – на початку XIX ст., на відміну від сусідніх держав, ще не існувало загального сформованого позитивного законодавства, що значно відкидало Росію, точки зору правового регулювання, на кілька століть назад. На відміну від більшості представників російської аристократії, М.М. Сперанський був переконаний, що перш ніж приступити до роботи над «Зводом законів», потрібно було вивчити юридичний спадок провідних сусідських країн, зокрема український, і використати їх досвід, набутий століттями, для застосування у власній, російській державі.

Як писав відомий американський історик, професор Єльського університету Т. Снайдер у своїй відомій науковій праці «Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь (1569–1999)», у якій масштабно розкрив ідею формування сучасних модерних націй, зокрема української: «В широкому розумінні українська культура була основою Російської імперії, забезпечуючи її засадничими міфами, народними піснями і казками і навіть освіченими чиновниками. Протягом понад століття після проголошення Російської імперії у 1721 р. з українців вийшло багато її видатних архітекторів, апологетів і шукачів пригод. Лише у 1820-х рр. ця українська традиція імперської служби почала давати тріщини і ставити дилеми перед представниками української культури. Чіткіше окреслені ідеї про офіційну національність змушували українців обирати між державною службою і власними уподобаннями. Тим часом нові західні ідеї етнічного патріотизму надали підстави для ідентифікації з українським народом. Якщо не входить в деталі, українська еліта служила царям настільки довго, наскільки вона

була бажаною в столиці імперії, яка дозволяла різні трактування Росії. Критичний момент настав тоді, коли Україні накинuli вужчі ідеї Росії. Тому Кримська війна позначає не лише зміну в російському ставленні до України, а й зміну в українському ставленні до Росії.

В середині XIX ст. до лівобережного захисного патріотизму додалось романтичне почуття провини окремих правобережних поміщиків, що стало причиною формування у Києві народницького руху з елементами національного характеру. Багато киян, часто польського походження, намагались донести політику українського селянства... Валуєвський циркуляр 18 липня 1863 р., відомий своєю підтримкою поглядів про те, що української мови «не було, нема й бути не може», звинувачував поляків у її пропаганді. Росіяни пізно зрозуміли, що Україна може бути нацією окремою і від Польщі, і від Росії, а образи після усвідомлення категорично заперечили цю можливість. Смсський указ 1876 р., який забороняв видання та ввезення будь-яких українських текстів, свідчив про модерне ототоження мови з національністю та розуміння того, що українці можуть бути нацією. В останній чверті XIX ст. панівною стала ідея про те, що Росія була єдиною нацією, а всі східні слов'яни були росіянами.

Саме тоді українська ідея російських підданих отримала відгук в іншій імперії. Вірші Тараса Шевченка (1814–1861) читали і в Росії, і в австрійській Галичині. Шевченко був надзвичайною особистістю: селянський син, що бачив Вільно і Варшаву, кріпак-художник, якого задля його мистецтва викупили з неволі його шанувальники з Санкт-Петербурга, поет свободи, що усталив граматику та зробив вишуканою сучасну українську літературну мову. Після скасування в рік Шевченкової смерті кріпацтва його досягнення проклали шлях модерній українській політиці, де культура була теоретично та практично поєднана з селянством.

Після 1876 р. російські піддані перенесли розмаїття модерної української політики до Австрії. Михайло Драгоманов (1841–1895), найвпливовіший український політичний діяч, подався до Львова після того, як втратив університетську посаду в Києві у 1876 році. Михайло Грушевський (1866–1934), найбільший український історик, переїхав до Львова з Києва після запрошення Львівського університету в 1894 році. В'ячеслав Липинський (1882–1931), найвизначніший український політичний теоретик, емігрував до австрійської Галичини у 1908 році. До цього переліку також входить і Дмитро Донцов, найвідоміший український націоналіст, ідеї якого, втім, були прийняті в Галичині XX ст., яка від останньої чверті XIX ст. вже сприймала модерну українську націю як даність» [19].

Костянтин Олексійович Неволін (1806–1855), російський вчений, доктор права, професор кафедри енциклопедії права і державних установ вчитель цілого покоління українських і російських юристів, ректор Київського університету (1837–1843), став

першим викладачем державного права у всій Російській імперії. Його викладання базувалось на вивченні положень «Зводу законів». Таким чином, було закладено основи викладання російського позитивного права, зокрема такої галузі як цивільне право вперше у Російській імперії. Його наукові праці стали відомими у галузі історії і філософії права. Його учнями стали відомі українські вчені: юрист І.А. Максимович, економіст М.Х. Бунге, юрист А.К. Цімерман.

Створив «Енциклопедію законодавства», яка мала величезний вплив на розвиток правознавства у всій Російській імперії і перевершила усі відомі на той час вітчизняні та європейські енциклопедії. Його наукова праця «Історія російських державних законів» стала фундаментом для розвитку даного наукового напрямку. 1851 р. видав «Історію російських цивільних законів» [20].

Сава Осипович Богородський (1804–1857), російський вчений, професор кафедри кримінальних законів, викладав кримінальне право і кримінальне судочинство, кілька разів обіймав посаду проректора і декана юридичного факультету. Протягом 1849–54 рр. він проводив для студентів дуже важливу і цікаву юридичну практику. На той час судові процеси були закритими. Судочинство було таємне і письмове, тому рішення суду не оприлюднювались у пресі. Професори університету не мали можливості стежити за судовою практикою. С.О. Богородський домовився про те, що професори юридичного факультету отримували друковані матеріали із діловодства Сенату, які С.О. Богородський використовував в якості матеріалів для практичних занять студентів [21].

Крім того, як криміналіст, вчений неодноразово працював депутатом в різних кримінальних процесах.

Найголовнішою науковою працею вченого стала «Нариси історії кримінального законодавства в Європі з початку XVIII століття».

Сергій Миколайович Орнатський (1806–1884), російський вчений, доктор права, професор кафедри державних законів, декан юридичного факультету. Проводив додаткові заняття з практичного судового діловодства. Його перу належать такі праці, як: «Про хід відкриття старожитностей в Києві до початку 1836 р.» (1836), «Звіти про дії комітету вишукування старожитностей в Києві» (1838–39 рр.).

У промові «Про відношення між загальним і приватним в законодавстві і правознавстві» пояснював різноманітність законів в Європі і Росії не впливом історичних і соціополітичних умов розвитку народів, а випадковим збігом обставин і свавіллям законодавців. Після смерті Миколи І сам себе спростовував у праці «Про єдність всезагального вищого закону правди» (1856), де навпаки переконував, що різноманітність законів є неминучим, як наслідок цілої низки географічних і історичних умов [22].

Микола Дмитрович Іванішев (1811–1874), український вчений, доктор юридичних наук, професор

кафедри законів державного благоустрою, декан юридичного факультету (1849–61) і ректор Київського університету (1862–65). Він був першим вченим, який вважав, що потрібно вивчати усі діючі слов'янські норми права щоб зрозуміти давньоруське право. І був переконаний, що головним фактором отримання прибутку є промисловість, яка підпорядковувалась законам сільської промисловості і законам обробної промисловості.

Його курс «Закони державного благоустрою» Статутом 1863 р. було перетворено на науку поліцейського права.

Захоплювався історією права, зокрема Польсько-литовським правом і південно-західними (українськими) нормативно-правовими актами. Приймав участь у створенні у 1852 р. Центрального архіву в м. Києві при Університеті Св. Володимира. За його участі було видано «Архів Південно-Західної Росії» (до 1865 р.), «Літопис Грабянки» – козацький літопис II половини XVII – початку XVIII ст., у якому було описано історію козацтва з часів його заснування і до 1709 року. Це одна з найвидатніших пам'яток української історіографічної прози вказаного періоду. А також «Літопис Величка» – один з найвидатніших творів української історико-мемуарної прози XVII – XVIII століть. Він написаний українською мовою XVIII століття.

«Літопис Величка» і «Літопис Грабянки», разом з «Літописом Самовидця» і «Історією Русів» входять до комплексу козацької історіографії [23].

Григорій Олексійович Цветков (1807–1856), викладач кафедри законів про державні повинності і фінанси, секретар юридичного факультету. Товариш М.Д. Іванішева по інституту, сучасник С.О. Богородського і К.О.Неволіна. Відомий і талановитий викладач юридичного факультету свого часу.

Каленик Андрійович Мітюков (1823–1885), український вчений, доктор юридичних наук, професор кафедри римського права. У 1861–1867 рр. був деканом юридичного факультету, 1863–1871 рр. – проректором університету, а у 1865 р. – ректором Університету Св. Володимира. На думку В.С. Іконнікова, найталановитіший романіст і один з найкращих професорів Київського університету середини XIX століття. Був одним із засновників Київського юридичного товариства [24].

Микола Іванович Пиллякевич (1819–1856), кандидат юридичних наук, викладач кафедри енциклопедії законодавства. Займався вивченням історії філософії права. Його єдина масштабна наукова праця «Історія філософії права» була опублікована через 20 років після смерті автора під редакцією його наступника по кафедрі професора М.К. Ренненкампфа, адже в той час, коли ця робота була написана, на філософію в університеті була заборона. І хоча в роботі Миколи Івановича не було нічого протизаконного, Університет Св. Володимира не знайшов можливості її опублікувати. Це спричинило велике негативне враження на молодого вченого, що назажди відбило у нього бажання активно займатись

наукою. Він помер у віці 37 років у самотності і злиднях і став прикладом придушення молодого таланту вченого жорстоким реакційним режимом імператора Миколи I [25].

Іван Мартинович Вігура (1819-1856), кандидат законодавства, викладач кафедри російських державних законів, після К.О. Неволіна читав курс державного права Російської імперії – «самий небезпечний і делікатний для того часу предмет, який було поставлено під самий пильний контроль», намагався розвинути його, але ставши заручником жорсткого режиму Миколи I не зміг втілити в життя всі свої плани, і не зробив вченої кар'єри, розчарувавшись у існуючій на той час системі освіти і науки країни [26].

Платон Лукіч Тутковський (1820-1849), кандидат законодавства, працював на кафедрі загальнонародного права. Викладав історію позитивного міжнародного права і догматичну частину міжнародного права на основі наукових праць Уорда, Уїтона і Пюттера. Активно працював у науковій сфері історії міжнародних відносин, а також історії дипломатії Київської Русі.

Василь Андрійович Незабитовський (1824-1883), український вчений, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародного права. Обіймав посади декана юридичного факультету і проректора університету. Здійснив важливий внесок в науку фінансового права, переважно працюючи над питанням його історичного розвитку у вітчизняному законодавстві.

На підставі праця Р. Моля та І. Канта про необхідність розмежування сфер держави і суспільства виробив власне вчення про право. Його наукова праця «Вчення публіцистів про міждержавну власність» (1862) стала фундаментальною роботою того часу у галузі теорії права. Центральне місце у цьому вченні займає особа людини. В.А. Незабитовський вважав, що право виникло набагато раніше ніж держава, а саме в умовах спільного проживання, де його основною умовою є недоторканість людини і мир, тому вважав науку права наукою людського миру. Вчений був переконаний, що основною метою права є загальне благо. Таким чином він намагався захистити права особи в суспільстві, – там, де часто одна особистість приноситься в жертву заради загального блага.

У міжнародному праві відрізняв загальнонародне право від міждержавного, де перше забезпечує права людини незалежно від національності і громадянства, а друге переслідує інтереси самих держав.

Після його смерті (1883), у 1884 р. під редакцією члена Київського юридичного товариства О.В. Романовича-Словатинського було видано збірку творів вченого. Був одним із засновників Київського юридичного товариства [27].

Микола Карлович Ренненкамф (1832-1899), український вчений німецького походження, доктор державного права, професор кафедри юридичної

енциклопедії, ректор Київського університету (1883-1887). Був членом університетського суду, київський міський голова (1875-1879).

У своїх наукових працях досліджував питання теорії права, зокрема співвідношення моральності і права. Його цікавили аксіологічні² аспекти права з точки зору юридичного позитивізму. Він був переконаний, що право та моральність є цілком самостійними і аж ніяк не протилежними явищами, що розвиваються під впливом один одного. Вчений розглядав людину, як істоту соціальну, яка має найбільше потреб, але може задовольнити їх лише за допомогою інших людей, і розробив п'ять основних принципів моральності:

- моральність є внутрішнім особистим законом людини, який спрямовує її до добра по відношенню до себе, інших і усього світу;
- з морального закону може виникнути особистий обов'язок, але не юридичний примус;
- моральність обслуговує кожний випадок у його індивідуальних рисах з боку спонукання, а не результатів;
- дія визнається моральною, якщо здійснюється з доброю метою, навіть якщо вона не принесе успіху;
- моральні обов'язки при їх виконанні здатні до нескінченного розвитку.

Крім того, він був переконаний, що у цивілізованому суспільстві не може бути підстав для протиставлення природного і позитивного права, оскільки останнє закріплює і охороняє природні права людини, складаючи єдину загально соціальну систему правового регулювання суспільних відносин [28].

Як бачимо, створення та розвиток юридичного факультету в Київському університеті у середині XIX ст. відбувався в не тільки непрості часи становлення науково-педагогічної думки, а й складних соціополітичних умовах. Але українська земля багата на таланти. Українська наука пробивала собі дорогу навіть там, де це було майже неможливо. Тому даний осередок наукової юридичної думки став міцним фундаментом для створення Київського юридичного товариства у другій половині XIX ст., в якому юридична наука набула свого найкращого розвитку шляхом створенні наукових шкіл, формуванні нових наукових напрямів, а також виховання молодого покоління українських вчених-юристів, наукова спадщина яких і досі вражає своїм професіоналізмом та оригінальністю.

Л і т е р а т у р а

1. Варварцев М.М. Революції в Європі 1848-1849 років // Енциклопедія історії України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 148.
2. Стеблій Ф.І. Собор руських учених // Енциклопедія історії України. Київ: Наук. думка, 2012. С. 687.

² Аксіологія – філософська дисципліна, яка досліджує категорію цінностей як змістовних підстав людського буття, що задають вектор і вмотивованість людського життя.

3. Кармазіна М. Кирило-Мефодіївське товариство // Політична енциклопедія Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 328.
4. Козак С. Між історіософією та месіанізмом (Книги буття українського народу) // Праці Філологічної секції НТШ. Т. 224 (ССXXIV).
5. Кирило-Мефодіївське товариство, Т. І. Київ, 1990.
6. Історія Київського університету (1834–1959). Київ: Видавництво Київського університету, 1959. С. 31.
7. Там само.
8. Вортман Р. «Официальная народность» и национальный миф российской монархии XIX века // РОССИЯ / RUSSIA. Вып. 3 (11): Культурные практики в идеологической перспективе. М.: ОГИ, 1999, С. 233–244.
9. Пайпс Р. Сергей Семенович Уваров: жизнеописание. Москва: Посев, 2013. 84 с.
10. Киев и университет Св. Владимира при императоре Николае I. Киев, 1896. С. 95.
11. Романович-Словатинский А.В. Жизнь и деятельность Н.Д. Иванисева, ректора Университета Св. Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии. Киев, 1876. С. 147.
12. ЦДІА. 1859. Ф.733. Оп. 70. Спр. 919. Арк.4-5.
13. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского университета Св. Владимира. Т.І. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. С.395.
14. Владимирский-Буданов М.Ф. Пятидесятилетие императорского университета Св. Владимира. К., 1884. С.83.
15. Грищенко І. С., Короткий В.А. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. Київ: Либідь, 2009. С. 20.
16. Иконников В.С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. С.165.
17. Кистяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. Киев: Университетская типография І.І. Завадского, 1879. 1063 с.
18. Василенко М. "Права, по которым судится малороссийский народ", як джерело до історії державного права України XVIII віку // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928. Т. І.
19. Снайдер Т. Перетворення націй: Польща, Україна, Литва, Білорусь (1569–1999). Київ: Дух і літера. 2012. 464 с.
20. Неволин Константин Алексеевич Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
21. Иконников В.С. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира. Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. С. 55.
22. Орнатський Сергій Миколайович // Русский биографический словарь : в 25 т. СПб.; М., 1896–1918. Режим доступу: <http://rulex.ru/01150191.htm>
23. Иванисев Николай Дмитриевич Режим доступу: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
24. *Ректори Київського університету. 1834–2006. Київ: Либідь, 2006. С. 109.*
25. Пилянкевич Николай Иванович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира под. ред. В.С. Иконникова. К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. С. 544–552.
26. Вигура Иван Мартинович / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира под. ред. В.С. Иконникова. К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1884. С.103–111.
27. Незабитовский, Василий Андреевич // Русский биографический словарь: в 25 томах. СПб.; М., 1896–1918. Режим доступу: <http://rulex.ru/01140056.htm>
28. Ковальова І.В. Аксіологічні аспекти права у поглядах М.К. Ренненкампа // Право і Безпека. 2008. Т. 7. № 1. С. 77–80. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2008_7_1_17

References

1. Varvarcev M.M. Revolyuciyi v Yevropi 1848–1849 rokov // Ency'klopediya istoriyi Ukrayiny'. Ky'yiv: Nauk. dumka, 2012. T. 9. S. 148.
2. Steblij F.I. Sobor rus'ky'x ucheny'x // Ency'klopediya istoriyi Ukrayiny'. Ky'yiv: Nauk. dumka, 2012. S. 687.
3. Karmazina M. Ky'ry'lo-Mefodiyivs'ke tovary'stvo // Polity'chna ency'klopediya Ky'yiv: Parlaments'ke vy'davny'ctvo, 2011. S. 328.
4. Kozak S. Mizh istoriosofiyeyu ta mesianizmom (Kny'gy' buttya ukrayins'kogo narodu) // Praci Filologichnoyi sekciji NTSh. T. 224 (ССXXIV).
5. Ky'ry'lo-Mefodiyivs'ke tovary'stvo, T. I. Ky'yiv, 1990.
6. Istoriya Ky'yivs'kogo universy'tetu (1834–1959). Ky'yiv: Vy'davny'ctvo Ky'yivs'kogo universy'tetu, 1959. S. 31.
7. Tam samo.
8. Vortman. R. «Ofitsialnaya narodnost» i natsionalnyiy mif rossiyskoy monarhii XIX veka // ROSSIYA / RUSSIA. Vyip. 3 (11): Kulturnye praktiki v ideologicheskoy perspektive. M.: OGI, 1999, S. 233–244.
9. Payps R. Sergey Semenovich Uvarov: zhizneopisanie. Moskva: Posev, 2013. 84 s.
10. Kiev i universitet Sv. Volodimira pri imperatore Nikolae I. Kiev, 1896. S. 95.
11. Romanovich-Slovatinskiy A.V. Zhizn i deyatelnost N.D. Ivanisheva, rektora Universiteta Sv. Vladimira i vitsepredsedatelya Kievskoy arheograficheskoy kommissii. Kiev, 1876. S. 147.
12. CzDIA. 1859. F.733. Op. 70. Spr. 919. Ark.4-5.
13. Vladimirskiy-Budanov M.F. Istoriya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. T.I. Universitet Sv. Vladimira v tsarstvovanie Imperatora Nikolaya Pavlovicha. – Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884. S.395.
14. Vladimirskiy-Budanov M.F. Pyatidesyatiletie imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. K., 1884. S.83.
15. Gry'cenko I. S., Korotky'j V.A. Yury'dy'chny'j fakul'tet Universy'tetu Svyatogo Volody'my'ra, 1834–1920. Ky'yiv: Ly'bid', 2009. S. 20.
16. Ikonnikov V.S. Biograficheskiy slovar profesorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884. S.165.
17. Kistyakovskiy A.F. Prava, po kotoryim suditsya malorossiyskiy narod. Kiev: Universitetskaya tipografiya I.I. Zavadskago, 1879. 1063 s.
18. Vasy'lenko M. "Prava, po kotorym sudy'tsya malorossy'jsky'j narod", yak dzherelo do istoriyi derzhavnogo prava Ukrayiny' XVIII viku // Yuvilejny'j zbirny'k na poshanu akademy'ka My'xajla Sergiyevy'cha Grushev's'kogo z nagody' shist'desyatoyi richny'ci

- zhy'ttya ta sorokovy'x rokovy'n naukovoyi diyal'nosty'. Ky'yiv, 1928. T. I.
19. Snajder T. Peretvorennyya nacij: Pol'shha, Ukrayina, Ly'tva, Bilorus' (1569–1999). Ky'yiv: Dux i litera. 2012. 464 s.
  20. Nevolin Konstantin Alekseevich Rezhim dostupu: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
  21. Ikonnikov V.S. Biograficheskiy slovar profesorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. Kiev: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884. S. 55.
  22. Ornatskiy Sergiy Mikolayovich // Russkiy biograficheskiy slovar : v 25 t. SPb.; M., 1896–1918. Rezhim dostupu: <http://rulex.ru/01150191.htm>
  23. Ivanishev Nikolay Dmitrievich Rezhim dostupu: <http://www.vehi.net/brokgauz/>
  24. Rektory' Ky'yivs'kogo universy'tetu. 1834–2006. Ky'yiv: Ly'bid', 2006. S. 109.
  25. Pilyankevich Nikolay Ivanovich // Biograficheskiy slovar profesorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira pod. red. V.S. Ikonnikova. K.: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884. S. 544–552.
  26. Vigura Ivan Martinianovich / Biograficheskiy slovar profesorov i prepodavateley Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira pod. red. V.S. Ikonnikova. K.: Tipografiya Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, 1884. S.103–111.
  27. Nezabitovskiy, Vasiliy Andreevich // Russkiy biograficheskiy slovar: v 25 tomah. SPb.; M., 1896–1918. Rezhim dostupu: <http://rulex.ru/01140056.htm>
  28. Koval'ova I.V. Aksiologichni aspekty' prava u poglyadax M.K. Rennenkampfa // Pravo i Bezpeka. 2008. T. 7. # 1. S. 77–80. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2008_7_1_17

Пилипчук О.О. Развитие юридического факультета в университете Св. Владимира в Киеве (середина XIX века)

В статье раскрыт процесс становления юридического факультета в Университете Св. Владимира как мощной ячейки юридической науки в Украине.

Отображены непростые условия деятельности киевских юристов в образовательном поле в условиях деятельности буржуазно-демократических революций («Весна народов») и национально-освободительных движений (Кирилло-Мефодиевское общество).

Показаны основные достижения первых ученых юридического факультета, таких как И. М. Данилович, О. О. Федотов-Чеховский, М. Д. Иванюшев, К. А. Митюков, М. К. Ренненкампф, и их вклад в развитие украинского права.

Освещается влияние украинского позитивного и обычного права - норм, которые действовали на территории Украины веками, на формирование позитивной нормативно-правовой базы Российской империи.

Ключевые слова: история права, юридический факультет, Университет Св. Владимира, буржуазные революции в Европе, Кирилло-Мефодиевское общество, права, за которыми судится малорусский народ.

Pylypchuk O.O. Development of law faculty in university of St. Volodymir in Kyiv in the middle of the nineteenth century

The article reveals the process of formation of the Faculty of Law at the University of St. Volodymir as a powerful branch of legal science in Ukraine.

The difficult conditions of Kyiv lawyers' activity in the educational field under the conditions of bourgeois-democratic revolutions ("Spring of Peoples") and national liberation movements (Cyril-Methodius Society) reflected.

The main achievements of the first scientists of the Faculty of Law, such as I.M. Danilovich, O.O. Fedotov-Chekhovsky, M. D. Ivanushiv, K.A. Mitiukov, M. K. Rennenkampf, and their contribution to the development of Ukrainian law are shown.

The influence of Ukrainian positive and customary law - the norms that acted on the territory of Ukraine for centuries, on the formation of the positive legal and regulatory framework of the Russian Empire.

Key words: history of law, faculty of law, St. Volodymir's University, bourgeois revolutions in Europe, Cyril-Methodius Society, Rights, on which the people of the Little Russian are condemning.

Пилипчук О.О., к.і.н., старший викладач кафедри філософії та історії науки і техніки Державного університету інфраструктури та технологій
E-mail: oksanapilipchuk78@gmail.com

Рецензент: д.і.н., проф. **Бровендер Ю.М.**

Стаття подана 16.10.2017.